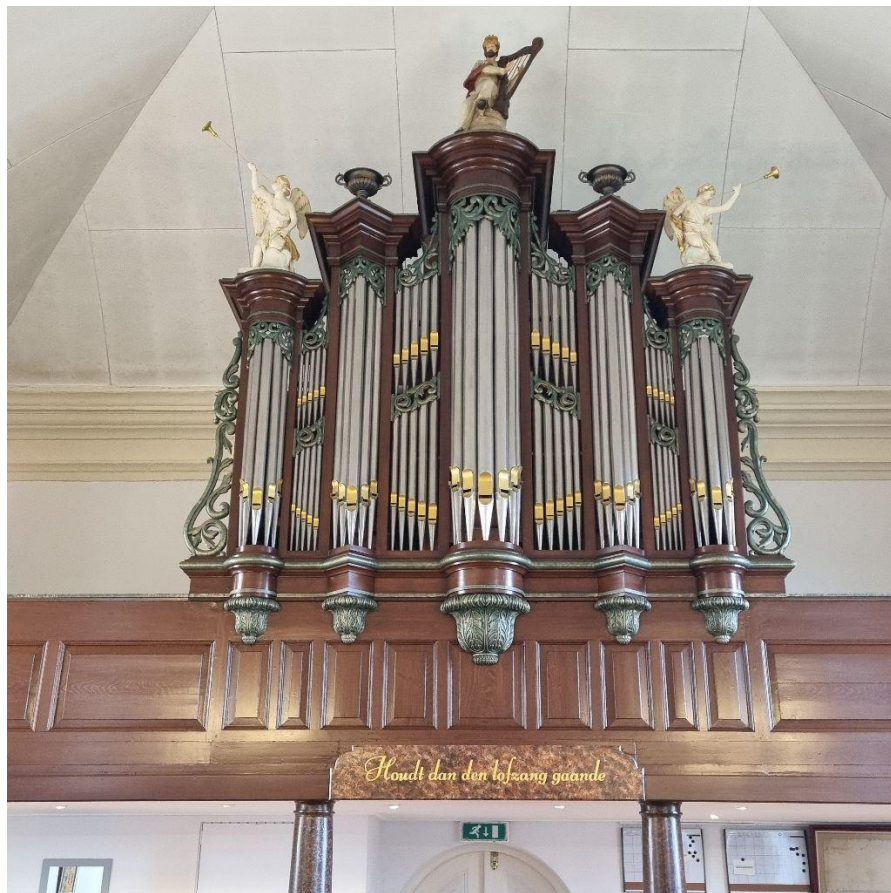

Het Vermeulen-orgel in de Protestantse Petruskerk in Wagenborgen

Dr. Jaap Brouwer

Vermoedelijk kreeg de toenmalige Hervormde kerk van Wagenborgen in 1867 haar eerste orgel. Toen het uit de middeleeuwen daterende kerkgebouw in 1883 gesloopt moest worden, werd dit instrument verkocht aan de orgelmaker Van Oeckelen uit Harendermolen. Of die het nog redelijk nieuwe orgel mogelijk elders heeft geplaatst, is onbekend.

In het nieuwe kerkgebouw kwam niet direct een orgel. Pas in het NIEUWSBLAD VAN HET NOORDEN van 25 februari 1913 lezen we:

Op de laatstgehouden vergadering van kerkvoogden en notabelen der Ned. Herv. gem. alhier werd besloten pogingen in 't werk te stellen om een orgel in de kerk geplaatst te krijgen. Voor dat doel circuleert thans bij de leden dezer gemeente een lijst om bijdragen en naar men verneemt wordt flink geteekend.

Kennelijk werd het beroep op de leden niet te vergeefs gedaan, want in de WINSCHOTER COURANT van 18 april 1913 kon al het volgende worden gemeld:

Voor een nieuw orgel in het kerkgebouw der Herv. Gem. te Wagenborgen is thans zoo goed getekend, dat de uitvoering van het plan zo goed als verzekerd is.

Als beoogd orgelmaker kwam Martinus Vermeulen uit Woerden in beeld.

Martinus Vermeulen (Woerden, 7 maart 1859 – Woerden, 30 november 1925) was 1879-1889 organist van de Hervormde kerk van Zegveld (Utr.) en daarna tot 1925 van de Woerdense Petruskerk.

Martinus begon in 1890 in Woerden met de handel in harmoniums. Op het adres Voorstraat 27, had hij een grote winkel, op de Achterstraat 6-7 had hij zijn werkplaats. Rond de eeuwwisseling ging hij, geassisteerd door zijn beide zoons, tot kerkorgelbouw over. Hun laatste kerkorgels zijn rond 1925 gemaakt. In een enkel geval verzorgde Martinus zelf het ingebruiknameconcert van door hem geleverde instrumenten. Vermeulen had kant en klare pijporgels in zijn winkel staan. Hij handelde ook in gebruikte instrumenten. Zijn werk is dan ook een bont overzicht van nieuwe orgels, herplaatsing van gebruikte orgels en onderhoudswerkzaamheden. Om een voorbeeld te noemen: ooit kocht hij het overvloedige orgel van de Dominicaner kerk in Amsterdam aan. De prachtige 18^e eeuwse kast van Vlaamse oorsprong gebruikte hij voor een orgel in Noordwijk; het inwendige splitste hij en gebruikte dat voor orgels in Schildwolde en Benschop. Op die wijze kon hij de prijs drukken en veel kerkgenootschappen voor het eerst in hun bestaan van een kerkorgel voorzien. Hij was niet alleen actief in Nederland, maar ook daarbuiten. Zo leverde hij een twee-klaviers pedaalharmonium voor de aula van het Christelijke Lyceum in Bandung. Na zijn dood werd het bedrijf voortgezet door zijn zoons Dirk en Pieter, het accent ging echter meer verschuiven naar harmoniums en later elektronische orgels. Af en toe boden zij nog grote pijporgels aan, zoals in 1937 een orgel van 27 stemmen¹.

¹ HET SCHOUWVENSTER, WEEK-ILLUSTRATIE VOOR HET CHRISTELIJKE HUISGEZIN, 15-01-1937, 1.

Van beide zoon was Pieter de bekendste: Pieter (Woerden, 28 juli 1890 – 11 juli 1974), was van 1926 tot 1936 eveneens organist van de Petruskerk. Hij had een markant sikje, dat op latere leeftijd helder wit van kleur was. Hierdoor werd hij door Woerdenaren ook wel ‘Sik-Vermeulen’ genoemd. Door deze aanduiding wist iedereen meteen wie er bedoeld werd. De laatste jaren van zijn leven wandelde hij veel door de stad met een wandelstok. Hij werd begraven op de Algemene Begraafplaats aan de Meeuwenlaan².

In het voormalige winkelpand is nu een kledingzaak gevestigd, in de werkplaats zijn recent appartementen gerealiseerd.

Martinus Vermeulen was zeker geen onbekende op het Groninger kerk-erf. Als gevolg van kerksluitingen en verandering van smaak zijn echter niet al de door hem geplaatste instrumenten bewaard gebleven.

Hij leverde in onze provincie de volgende orgels:

- 1905, *Obergum, voormalige Hervormde Nicolaaskerk*; dit orgel had een nieuwe kast en een binnenwerk dat voor een deel afkomstig was uit een eind 18^e eeuwse orgel van Waalse makelij. In 1964, bij de start van de restauratie van deze kerk, is het Vermeulen-orgel gedemonteerd. Met de al aangevangen orgelrestauratie werd gestopt toen duidelijk werd, dat de gaanderij waarop het orgel altijd gestaan had, niet meer herplaatst zou worden. Na jarenlange opslag op de kerkzolder zijn componenten uit dit orgel in 1977 hergebruikt ten

² <https://advanpelt.nl/orgels/organisten-petruskerk-woerden/>

behoefte van uitbreiding van het orgel van de Protestantse kerk van Noordhorn.

- 1906, *Warffum, voormalige Protestantse kerk Pro Rege*; dit orgel heeft een gedeeltelijk oude kast en een grotendeels oud binnenwerk (1783). In 2008 is dit instrument gerestaureerd.
- 1907, *Zevenhuizen, voormalige Protestantse kerk Het Anker*; dit orgel had een nieuwe kast en deels 19^e eeuwse pijpwerk. Toen in 1958 besloten werd tot de bouw van een nieuwe kerk, bestelde men ook een nieuw orgel. Het instrument van Vermeulen stond korte tijd in een kerk in Friesland en werd op zijn nieuwe standplaats later ingeruild bij de aanschaf van een nieuw orgel.
- 1909, *Ezinge, voormalige Gereformeerde kerk*; dit orgel had een nieuwe kast en een nieuw binnenwerk. In 1954 werd het vervangen door een groter instrument.
- 1910, *Bierum, Protestantse Irenekerk*; dit orgel heeft een nieuwe kast en een nieuw binnenwerk, mogelijk is de windlade wat ouder. De kast was net als die van Wagenborgen geïnspireerd op die van het orgel in Woerden. Dit instrument is nog aanwezig.
- 1911, *Baflo, Protestantse Immanuelkerk*; dit is een instrument van hoge ouderdom, ca. 1760. In 1949 is het ingeruild voor een veel groter instrument en heeft daarna op diverse locaties in opslag gelegen. In 1993 is het gerestaureerd en in vergrote vorm geplaatst in de Dorpskerk van Bloemendaal.
- 1912, *Kolham, voormalige Hervormde kerk*; dit orgel heeft een nieuwe kast en een grotendeels nieuw binnenwerk. Dit instrument is nog aanwezig.

- 1912, *Schouwerzijl, voormalige Gereformeerde kerk vrijgemaakt*; dit orgel heeft een nieuwe kast en een nieuw binnenwerk. Na sluiting van de kerk is het in 1987 overgeplaatst naar de Elimkerk te Numansdorp. Dit instrument is daar nog aanwezig.
- 1916, *Schildwolde, Nederlandse Gereformeerde kerk*; dit orgel heeft een nieuwe kast en een oud binnenwerk van Vlaamse herkomst (1782). De kast is net als die van Bierum en Wagenborgen geïnspireerd op die van het orgel in Woerden, maar is veel rijker uitgevoerd. Dit instrument is nog aanwezig.
- 1921, *Heiligerlee, Protestantse Graaf Adolfskapel*; dit orgel heeft een nieuwe kast en een 19^e eeuws binnenwerk. In 1964 is het verkocht aan de Nicolaaskerk in het Friese Oostrum. Dit instrument is daar nog aanwezig.

– Martinus Vermeulen –

Kerkorgelfabriek van Mart. Vermeulen Woerden.

Later is het volgende Vermeulen-orgel in Groningen terecht gekomen:

- 1901, Zuidlaren, kapel Dennenoord. Dit instrument verhuisde 1924 naar de Herv. Oosterkerk in Groningen - Oosterpoort. Sinds 1996 staat dit orgel in de *Nederlands Gereformeerde kerk De Bron in Harkstede*. De kast is nieuw, het binnenwerk is van oudere datum en mogelijk van Vlaamse oorsprong.

Het in- en uitwendig geheel nieuwe Wagenborger instrument werd op 18 januari 1914 in gebruik genomen. Het werd gepresenteerd door de organisten P. van Dam uit Slochteren en Jellesma uit Blijham³.

Het orgel is opmerkelijk binnen het oeuvre van Vermeulen. Hij disponeerde het register Mixtuur in plaats van de toen meer gebruikelijke Cornet. Ook voorzag hij het instrument van een rijker front dan hij regulier leverde, ongetwijfeld was dit gebaseerd op het uit 1768 daterende orgel van de kerk te Woerden. Hij stond daar niet alleen in. Zijn Groningse collega-orgelbouwer Marten Eertman (1863-1940) uit Noordwolde plaatste diens meeste nieuwe orgels in een kast die afgeleid was van het orgel van de kerk van Noordwolde (1650), waar hij organist was.

Wel moeten we constateren dat de Wagenborger kast tot 2025 wat kaal over kwam in verband met het ontbreken van beelden of versiering op de vijf torens.

³ Nieuwsblad van het Noorden, 20-01-1914.

Foto gemaakt door Albert Valstar ten behoeve van de boekenserie *Het Groninger orgelbezit van Adorp tot Zijldijk* (deel 3, 1996). Op deze afbeelding is nog zichtbaar waar de originele consoles hebben gezeten.

Het Vermeulen-orgel heeft tussen 1914 en 2025 maar beperkt onderhoud gehad. In onderstaande jaren zijn werkzaamheden uitgevoerd:

- 1974, plaatsing van een windmotor en verwijdering handpompinstallatie;
- 1978, restauratie van de windlade, die beter beschermd werd gemaakt tegen schade door verwarming. In het kader van de modernisering van het kerkinterieur zijn toen helaas de consoles onder de vijf torens verwijderd;
- 1994, herplaatsing van de in 1978 verwijderde Tremulant;
- 199x, nieuwe consoles aangebracht en snijwerk hersteld;
- 2007, het orgel werd ingepakt i.v.m. de restauratie van het kerkinterieur;
- 2010, herstel van enige pijpen van de Trompet 8' en de Tremulant.

Hoewel ogenschijnlijk maar sprake was van beperkte werkzaamheden, hebben we moeten constateren dat er in de loop der jaren muzikaal gezien forse schade was opgelopen. De winddruk was opgevoerd tot 80 mm en er was aan het pijpwerk e.e.a. gewijzigd. Zo waren met name de voetopeningen vergroot. Het orgel was hierdoor een stuk luider gaan klinken en veel klankschoonheid was verloren gegaan.

In 2025 heeft Orgelmakerij Steendam uit Roodeschool groot onderhoud uitgevoerd aan het Vermeulen-orgel.

Het instrument is schoongemaakt. Al het pijpwerk is nagelopen op stemschade en is gerestaureerd. De voetopeningen zijn weer verkleind naar originele maatvoering. De houten pijpen zijn voorzien van nieuwe bekleding van de stoppen. Tenslotte is al het pijpwerk opnieuw geïntoneerd op een lagere winddruk. De frontpijpen zijn schoongemaakt en de labia ervan zijn voorzien van bladgoud. Het klankkarakter komt nu meer overeen met dat van 1914 dan dat van vóór deze werkzaamheden. Steendam leverde ook een eiken orgelbank uit voorraad, de oude bank van Vermeulen is bij het orgel bewaard gebleven. Enkele verdwenen registerplaatjes zijn in stijl bijgemaakt en de verlichting van de klaviatuur en in het orgel is geheel vernieuwd. De tremulant is vervangen door een door Steendam nieuwgebouwde pneumatische tremulant omdat de oorspronkelijke tremulant zeer onregelmatig klonk.

De kast en balustrade heeft Steendam in samenwerking met Henk Seppenwoolde uit Rijssen in eikenimitatie geschilderd. Voor wat betreft de kleurstelling van de kast, de balustrade en het snijwerk, kon dankbaar gebruik gemaakt worden van het kleurenonderzoek dat Sicco Steendam ooit samen met schilder Buitenwerf uit Warffum had uitgevoerd aan het Vermeulen-orgel in die plaats. De basiskleur van de kast is in Wagenborgen gebruikt alsmede de groene kleur met goud accenten die in Warffum op het snijwerk werd gevonden.

Ook heeft Steendam de kast voorzien van versieringen op de vijf torens. De middelste en beide buitenste torens kregen gerestaureerde beelden die afkomstig zijn van het orgel dat Martinus Vermeulen in 1901 plaatste in de kapel van Dennenoord in Zuidlaren. Na herplaatsing van dit

instrument in Groningen, was voor deze beelden geen ruimte meer beschikbaar. Steendam vond ze in gehavende staat terug in het stookhok van de toenmalige Oosterkerk en bracht ze in veiligheid. Tussen die beelden zijn speciaal voor dit doel aangekochte Franse antieke vazen geplaatst. Identieke vazen staan op het Vermeulen orgel te Schildwolde. Door deze ingrepen presenteert het orgel zich visueel aanzienlijk beter dan in 1914.

Sicco Steendam (1957), begon na achtereenvolgens gewerkt te hebben bij Vierdag (Enschede), gebr. Vermeulen (Weert) en Ruiter (Zuidwolde [Gr.]) in 1986 zelfstandig te Roodeschool. In 1994 ontving hij voor betoond ondernemerschap de KLEVERINGPRIJS van de STICHTING KLEINNOOD, een initiatief van de samenwerkende KAMERS VAN KOOPHANDEL.

De dispositie van het orgel luidt:

Manuaal (C-f³):

Prestant 8'

Octaaf 4'

Bourdon 16' bas

Bourdon 16' disc.

Vox Celeste 8'

Viool 8'

Holpijp 8'

Fluit 4'

Octaaf 2'

Mixtuur II-IV

Trompet 8' bas

Trompet 8' disc.

Pedaal (C-d¹):

aangehangen

Nevenregister:

Tremulant

Het pijpwerk staat opgesteld op één windlade met C in het midden.

De indeling volgt het front.

De deling van de Bourdon ligt tussen dis^o en e^o.

De deling van de trompet ligt tussen b en c₁

De Viool 8' en de Vox Celeste 8' zijn van C-H gecombineerd met de Holpijp 8'.

De winddruk bedraagt 74 mm.

De toonhoogte is a¹ 440 Hz bij 18^oC

De klaviatuur van het orgel

Het binnenwerk van het orgel